

Γ. ΔΡΟΣΙΝΗΣ-Α. ΠΑΠΑΔΙΑΜΑΝΤΗΣ: ΟΠΤΑΣΙΕΣ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΑ

Στὸν Ρουμελιώτη Π. Κοντό

Τὸ 2001, ἐπετειακὴ χρονιά γιὰ τὸν Γ. Δροσίνη -50 χρόνια ἀπὸ τὸν θάνατό του-, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν Α. Παπαδιαμάντη -90 ἀπὸ τὸν θάνατο καὶ 150 ἀπὸ τὴ γέννησή του-, ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, σὲ ἐπιφυλλίδα ποὺ δημοσιεύθηκε στὴν Καθημερινή (19.8.01), μνημόνευσε τοὺς δύο συγγραφεῖς καὶ προέβη σὲ σύγκριση δύο ἔργων τους ποὺ ἀπέχουν ἀκριβῶς μιὰ 10ετία. Πρόκειται γιὰ τὴ "Φλογέρα τοῦ Μήτρου" τοῦ Δροσίνη (Ἑστία, 1886) καὶ γιὰ τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη, "Ὁ ξεπεσμένος Δερβίσης" (Ακρόπολις, 1896), τὸ ὁποῖο διαποτίζει ἡ μουσικὴ ποὺ ξεχύνεται ἀπὸ τὸ νάι τοῦ μουσουλμάνου μοναχοῦ. Ὁ ἀρθρογράφος ἀναρωτιέται ἂν, στὴ συγκεκριμένη περίπτωση, μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλήσει γιὰ ἀπλὴ σύμπτωση, θεματικὴ καὶ δευτερευόντως ὑφολογικὴ, ἢ ἂν ἐνδεχομένως πρόκειται γιὰ μιὰ περίπτωση δανεισμοῦ τοῦ "μεῖζονος] ἀπὸ τὸν ἐλάσσονα]", τοῦ Παπαδιαμάντη δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Δροσίνη, ὅπως ὑπαγορεύουν ἀφ' ἑνὸς μὲν οἱ βιβλιογραφικὲς ἐνδείξεις ποὺ παραθέσαμε προηγουμένως, ἀφ' ἑτέρου δὲ μιὰ ἀνάλογη περίπτωση 'πνευματικῆς συγγένειας', τὴν ὁποία ὁ ἴδιος μελετητὴς εἶχε ἐντοπίσει παλαιότερα ἀνάμεσα καὶ σὲ ἄλλα ἔργα τῶν δύο αὐτῶν συγγραφέων¹.

Τὴν ἴδια χρονιά, τὸ 2001 δηλαδὴ, καὶ μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπέτειο τῶν 50 χρόνων ἀπὸ τὸν θάνατο τοῦ Γ. Δροσίνη, ἔγιναν γνωστὰ διάφορα περιστατικὰ ποὺ συνδέονται μὲ τὴ ζωὴ τοῦ ποιητῆ στοῦ Πήλιο· σύμφωνα λοιπὸν μὲ τὰ γραφόμενα τοῦ λαϊκοῦ ζωγράφου Νικόλα Χριστόπουλου ποὺ ὑπῆρξε αὐτόπτης μάρτυρας τοῦ γεγονότος, οἱ δύο συγγραφεῖς, Δροσίνης καὶ Παπαδιαμάντης, συναντήθηκαν ὡς ψαράδες στὴ θάλασσα τοῦ Βόλου τὸ καλοκαίρι τοῦ 1906².

Γιὰ τὴν προσωπικὴ γνωριμία τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπάρχουν καὶ προγενέστε-

1. Βλ. Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, "Μὲ τὴ φλογέρα τοῦ Δροσίνη καὶ μὲ τὸ νάι τοῦ Παπαδιαμάντη", *Ἡ Καθημερινή*, Κυριακὴ 19 Αὐγούστου 2001, σ. 32.

2. Βλ. Γ. Θωμᾶς, "Ὁ Δροσίνης στοῦ Πήλιο ἀπὸ τὸ 1899 ἕως τὸ 1911", *Ἡ Καθημερινή*, Παρασκευὴ 16 Φεβρουαρίου 2001, στὰ "Γράμματα ἀναγνωστών".

ρες μαρτυρίες που προέρχονται μάλιστα από τους ίδιους τους συγγραφείς πολλές από την πλευρά του Δροσίνη, μία μόνον, και μάλιστα έμμεση, από την πλευρά του Παπαδιαμάντη.

Συγκεκριμένα η θετική γνώμη του Σκιαθίτη συγγραφέα για τον Δροσίνη καταχωρείται στη συνέντευξη που ο Δ. Χατζόπουλος [=Μποέμ] "υπέκλεψε", όπως ο ίδιος ομολογεί, από τον Παπαδιαμάντη³.

Ο Γ. Δροσίνης, αντιθέτως, αναφέρθηκε πολλές φορές, στη διάρκεια της ζωής του, στον Παπαδιαμάντη. Συγκεκριμένα δημοσίευσε στο περιοδικό *Ἡ Εἰκονογραφημένη τῆς Ἑλλάδος* (Σεπτέμβριος 1925) ἄρθρο με τον τίτλο "Στὰ Ρόδινά ἀκρογιάλια", τὸ ὁποῖο συνδέεται ἄμεσα με τὸ γεγονός τῆς ιδιωτικῆς παρουσίας τοῦ συγγραφέα του στὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς τοῦ Παπαδιαμάντη στὴ Σκιάθο, στὶς 13 Σεπτεμβρίου τοῦ 1925⁴. Ὁ ἀρθρογράφος μνημονεύει, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, τὴ γνωριμία του με τὸν μεταφραστὴ μυθιστορημάτων καὶ τὴ συνεργασία του με τὸν διηγηματογράφο Α. Παπαδιαμάντη, ὁ ὁποῖος ὅμως ἦταν πάντα "ἀκοινώνητος" καὶ "ἀμίλητος". παρὰλληλα ἀναφέρεται στὴ δύναμη καὶ τὸν λυρισμὸ κάποιων διηγημάτων τοῦ Σκιαθίτη συγγραφέα⁵.

Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1939-40⁶, ὁ Δροσίνης μνημονεύει καὶ πάλι, καὶ μάλιστα ἐπανειλημμένως, τὸν Παπαδιαμάντη, "[τὸν] ἐρημίτη... τῆς Σκιάθου", ὅπως χαρακτηριστικὰ τὸν ἀποκαλεῖ στὶς ἀναμνήσεις του⁷: θυμᾶται δηλαδὴ καὶ καταγράφει τὴν παλαιὰ συνεργασία ποὺ εἶχε, ὡς διευθυντῆς τοῦ περιοδικοῦ *Ἑστία*⁸, με αὐτὸν τὸν ἀξιόλογο, ἀλλὰ "ιδιότροπο" συγγραφέα⁹. ἀναφέρεται

3. Βλ. Μποέμ, "Σύγχρονοι Ἑλληνες συγγραφεῖς, Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης", *Τὸ Ἄστυ*, Παρασκευὴ-Σάββατον 26-27 Μαρτίου 1893, σ. 1.

4. Τὴν ἀκριβὴ ἡμερομηνία δίνει ὁ Δροσίνης στὸ κεφάλαιο "Οἱ δύο Ἀλέξανδροι", Σκόρπια Φύλλα τῆς Ζωῆς μου. [Στὸ ἐξῆς ὡς ΣΦΖ] Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια: Γ. Παπακώστας. <Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων>, τόμ. Γ' (1983), σ. 186 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σ. 219] -βλ. σχετικὰ καὶ Φ. Δημητρακόπουλος, *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, Ἐκδόσεις Ergo, Δεύτερη ἔκδοση Ἀθήνα 2001, σ. 193-, ἐνῶ στὸ κεφάλαιο "Τὸ νησί τῆς ἄγνωστης πεθαμένης" τὴν μεταθέτει, σαφῶς ἐκ παραδρομῆς, ἕνα χρόνο νωρίτερα, στὶς 14 Σεπτεμβρίου 1924 (βλ. Γ. Δροσίνης, "Τὸ νησί τῆς ἄγνωστης πεθαμένης", ΣΦΖ, τόμ. Δ' (1986), σ. 9 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σ. 233]).

5. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Στὰ Ρόδινά ἀκρογιάλια", σὺν τόμ. *Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης. Εἰκοσι κείμενα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Πρόλογος-ἐπιμέλεια Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος. Οἱ ἐκδόσεις τῶν φίλων, Ἀθήνα 1979, σσ. 69, 73· φωτογραφικὴ ἀναπαραγωγὴ τοῦ ἁρθροῦ ἀπὸ τὸ περιοδικό, στὸ ὁποῖο εἶχε δημοσιευθεῖ, περιλαμβάνεται στὸ *Λεύκωμα Παπαδιαμάντη*, δ. π., σσ. 195-6.

6. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Ὁ Ρουμελιώτης λαογράφος", ΣΦΖ, τόμ. Γ', σ. 205 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σ. 387] καὶ τὴν *Εἰσαγωγὴ* τοῦ Γ. Παπακώστα στὶς σσ. 7-9 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σσ. 7-8].

7. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Ὁ μαρμαρωμένος Παπαδιαμάντης", ΣΦΖ, τόμ. Γ', σ. 199 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σ. 231]· ἡ παράγραφος, στὴν ὁποία περιέχεται ὁ χαρακτηρισμὸς, βρῖσκεται σχεδὸν αὐτολεξεῖ καὶ στὸ ἄρθρο τοῦ 1925, σ. 72.

8. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Αὐτοβιογραφικὸ Σημείωμα τοῦ Δροσίνης", ΣΦΖ, τόμ. Β' (1982), σ. 19 [= Ἄπαντα, τόμ. Ζ', σ. 33].

9. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Οἱ δύο Ἀλέξανδροι", ΣΦΖ, τόμ. Γ', σ. 189 [= Ἄπαντα, τόμ. Η', σ. 223]· περὶ *Ἡ Ἑστία καὶ οἱ φίλοι τῆς*, ΣΦΖ, τόμ. Α' (1985), σ. 140 [= Ἄπαντα, τόμ. Ζ', σσ. 178-9].

ἐπίσης στο περιεχόμενο κάποιων διηγημάτων τοῦ Παπαδιαμάντη¹⁰ καὶ ἀκόμα στο νησί καὶ στο σπίτι του¹¹.

Ἀπὸ ὅσα παραθέσαμε μέχρι στιγμῆς προκύπτουν, νομίζω, ἀβίαστα δύο πράγματα: α) ὅτι οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν προσωπικὴ γνωριμία, β) ὅτι στὴ λογοτεχνικὴ παραγωγή τῶν δύο αὐτῶν δημιουργῶν ἀνιχνεύεται κάποιου εἶδους πνευματικὴ συγγένεια.

Ἡ παρούσα ἐργασία¹² θὰ ἤθελε λοιπὸν στὴ συνέχεια ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ ἐνισχύσει τὴν τελευταία αὐτὴ διαπίστωση, ἀφ' ἐτέρου δὲ νὰ ἐρμηνεύσει τὸ γεγονός.

Τὸ 1991, στὸ Α' Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Α. Παπαδιαμάντη, ὁ Δ. Τζιόβας, ἐρμηνεύοντας τὸ *Ὀνειρο στὸ κῦμα*, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1900, προέβη, ἀνάμεσα στὰ ἄλλα, καὶ σὲ σύγκρισή του μὲ τὸ διήγημα *Ὁ παππα-Νάρκισσος* (1886) τοῦ Δ. Βικέλα· ὑποστήριξε δὲ τότε τὴν ὑπεροχὴ "*τῆ[ς] δραματικῆ[ς] ἐκφραστικῆ[ς] δύναμ[ς] καὶ τέχνη[ς]*" τοῦ Παπαδιαμάντη¹³ καὶ παράλληλα χαρακτήρισε ὡς "πολυσημικὸ" τὸ συγκεκριμένο "αὐτοβιογραφικὸ" διήγημα τοῦ Σκιαθίτη συγγραφέα.

Οἱ θεματικὲς λοιπὸν ἢ ὑφολογικὲς ἀντιστοιχίες, τίς ὁποῖες, ὅπως ἀναφέραμε στὴν ἀρχή, ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος ἐντοπίζει συχνὰ-πυκνὰ σὲ ἔργα τοῦ Δροσίνη καὶ τοῦ Παπαδιαμάντη, καὶ ἡ ἀναφορὰ τοῦ Τζιόβα στὸν "πολυσημικὸ" χαρακτήρα τοῦ διηγήματος *Ὀνειρο στὸ κῦμα* μὲ παρεκίνησαν νὰ ἀσχοληθῶ κι ἐγὼ μὲ τὴν ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου διηγήματος. Γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ ἐπιχειρῶ τὴ σύγκρισή του μὲ τὸ ἔργο *Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαὶ* (1882) τοῦ Γ. Δροσίνη· θέλω ὅμως νὰ σημειώσω εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὅτι, χωρὶς νὰ μὲ ἀπασχολεῖ τὸ θέμα τοῦ πιθανοῦ δανεισμοῦ τοῦ Παπαδιαμάντη -αὐτὸ ὑπαγορεύουν τὰ πραγματολογικὰ στοιχεῖα- ἀπὸ τὸν Δροσίνη, θὰ ἐστιάσω τὸ ἐνδιαφέρον μου στὰ χωρία ἐκεῖνα ποὺ θεωρῶ παράλληλα ἀνάμεσα στὰ δύο ἔργα καὶ θὰ διατυπώσω κάποιες σκέψεις ποὺ κατὰ καιροὺς ἔχω κάνει προσπαθώντας νὰ ἐρμηνεύσω τὴν ὀφθαλμοφανή, κατὰ τὴν ἀποψή μου, σχέση τους. Συγκεκριμένα παρατηρῶ τὰ ἀκόλουθα:

1. Οἱ ἡρωῖδες τῶν δύο αὐτῶν ἔργων ἔχουν α) τὸ ὄνομα *Εὐμορφούλα* ἢ

10. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Ὁ μαρμαρωμένος Παπαδιαμάντης", ΣΦΖ, τόμ. Γ', σ. 199 [= *Ἀπαντα*, τόμ. Η', σ. 230]· ἐπίσης "Τὸ νησί τῆς ἄγνωστης πεθαμένης", ΣΦΖ, τόμ. Δ', σσ. 14-5 [= *Ἀπαντα*, τόμ. Η', σσ. 238-40].

11. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Ὁ μαρμαρωμένος Παπαδιαμάντης", ΣΦΖ, τόμ. Γ', σ. 198-200 [= *Ἀπαντα*, τόμ. Η', σσ. 229-32].

12. Ἡ ἐργασία αὕτη προέκυψε ἀπὸ μιὰ σύντομη εἰσήγηση ποὺ ἔγινε στὴ Σκιάθῳ τὸν Αὐγούστο τοῦ 2001 στὸ πλαίσιο τῶν προσυνεδριακῶν ἐκδηλώσεων γιὰ τὸ ἔτος Παπαδιαμάντη.

13. Βλ. Δ. Τζιόβας, "Ἐρμηνεύοντας τὸ «Ὀνειρο στὸ κῦμα», *Πρακτικὰ Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Α. Παπαδιαμάντη*. Σκιάθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991. Ἐκδόσεις Δόμος, [Ἀθήνα 1996], σ. 75· συμπίπτει στὸ σημεῖο αὐτὸ μὲ τὴν ἀξιολόγηση, στὴν ὁποία προβαίνει ὁ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος κατὰ τὴ σύγκρισή τοῦ Δροσίνη μὲ τὸν Παπαδιαμάντη.

πρώτη, *Μοσχούλα* ή δεύτερη· β) ή πρώτη είναι "ξανθή κόρη τῶν ἀγρῶν" (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, 174)¹⁴, γὰρ τῇ δεύτερῃ δὲν ὑπάρχει μονολεκτικός χαρ-
κτηρισμός· εἶναι ἀνεψιὰ καὶ θετὴ κόρη τοῦ κυρ Μόσχου, ἐνδὸς μικροῦ ἄρχοντα, ὁ
ὁποῖος ἦταν "λίαν ἰδιότροπο[ς]", "εἶχεν ἀποκτήσει περιουσίαν εἰς ἐπιχειρήσεις
καὶ ταξίδια" καὶ κάποτε θέλησε νὰ ἔχει στὴν ἰδιοκτησίᾳ του "ἐν μέγα διὰ τὸν
τόπον [του] κτῆμα, μὲ πολλῶν ἑκατοντάδων στρεμμάτων ἔκτασιν", τὸ ὁποῖο στὴ
συνέχεια "περιετείχισε" γιὰ "νὰ ἔχῃ χωριστὸν οἶονεὶ βασιλεῖον δι' ἑαυτὸν καὶ τὴν
ἀνεψιάν του" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 263)¹⁵. σ' αὐτὸ τὸ κτῆμα ποὺ "ἦτον παρὰ τὸ
χεῖλος τῆς θαλάσσης" ἐγκαταστάθηκαν καὶ οἱ δύο καὶ ζοῦσαν "διαρκῶς εἰς
τὴν ἐξοχὴν" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 264). Στὴ συνέχεια ὁ ἀφηγητὴς ἀναφέρει ὅτι
Μοσχούλαν εἶχε ὀνομάσει καὶ αὐτὸς "τὴν μικρὴν στέρφαν αἰγα" του, "τὴν μικρό-
σωμον καὶ λεπτοφυῆ, μὲ κατάστιλπον τρίχωμα" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 264), ὅταν
ἀκόμα ἦταν "πτωχὸν βοσκόπουλον, δεκαοκτὼ ἐτῶν" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 261) καὶ
"ἔβοσκ[ε] τὰς αἰγας... εἰς τὰ ὄρη τὰ παραθαλάσσια" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 262),
ἐξομολογεῖται δὲ ὅτι μὲ αὐτὴ, τὴν "εὐνοουμένη [του] κατσίκα", τοῦ φαινόταν ὅτι
ἔμοιαζε ἢ "ὠχρὰ, ροδίνη, χρυσαυγίζουσα" "παιδίσκη" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 264). γ)
Ἡ πρώτη κόρη ἦταν δεκαοκταετής (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, σ. 72), ἡ δεύτερη δε-
καεξὶ περιπτο (βλ. *Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 261 καὶ 264)· δ) ἡ μία "ἔχει ξανθὰ τὰ μαλλιά
καὶ μαῦρα τὰ μάτια. Ἐπειτα λευκὴν καὶ διανγὴ τὴν ὄψιν, ροδαλὸν τὸ χεῖλος καὶ
τελείαν κατατομὴν ἀρχαίου ἑλληνικοῦ ἀγάλματος" (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, σσ. 71-
72), ἡ ἄλλη, ὅσον ἀφορᾷ στὸ πρόσωπό της, "ἦτον ὠραία μελαχροινὴ, κ' ἐνθύμιζε τὴν
νύμφην τοῦ Ἀσματος τὴν ἡλιοκαυμένην" (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 264).

2. Τὰ γεγονότα διαδραματίζονται στὴν ὑπαιθρο καὶ στὶς δύο περιπτώσεις,
ὅπου οἱ ἄνθρωποι εἶναι μὲν *φυσικοί* (*Ὀνειρο* στὸ κῆμα, 262), εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου
φιλάρεσκοί μὲ τοὺς κατοίκους τῶν πόλεων (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, 72, 138),
ἀφοῦ ἡ μὲν Εὐμορφούλα κατοπτρίζεται, εὐκαιρίᾳ δοθείσης, στὸ ρυάκι:

"... Εἶτα ἐπλησίασε πάλιν πρὸς τὸ βαθύτερον μέρος τοῦ ρυάκος,
ἐγονυπέτησεν, ἔνιψε τὸ πρόσωπον καὶ ἐν τῷ ὕδατι κατοπτριζομένη καὶ
αὐταρέσκως μειδιῶσα ἐκτένισε τὴν κεφαλὴν." (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, 139),
τὸ δὲ βοσκόπουλο ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη του ἀνάλογη συμπεριφορὰ του, ὅταν εἶχε
τὴν ἴδια ἡλικία μὲ τὴν Εὐμορφούλα:

"Ἦμην πτωχὸν βοσκόπουλον εἰς τὰ ὄρη. Δεκαοκτὼ ἐτῶν, καὶ δὲν ἤξευρα
ἀκόμη ἄλφα.... Ἦμην ὠραῖος ἔφηβος, κ' ἐβλεπα τὸ πρῶίμως στρυφνόν,
ἡλιοκαὲς πρόσωπόν μου νὰ γυαλίζεται εἰς τὰ ρυάκια καὶ τὰς βρύ-

14. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴν τρίτη καὶ τελευταία ἐκδοσὴ ποὺ ἐπιμελήθηκε ὁ Δροσίνης. Οἱ
Ἀγροτικὲς Ἐπιστολὲς περιλαμβάνονται τώρα πιά στὰ Ἄπαντα του συγγραφέα. (βλ. Γ. Δροσίνης,
Ἄπαντα, τόμ. Δ': Πεζογραφία (1882-1886). Φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Γ. Παπακώστας, <Σύλλογος
πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων>, Ἀθῆναι 1997, σσ. 14-150.

15. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὰ Ἄπαντα (βλ. Α. Παπαδιαμάντης, Ἄπαντα, τόμ. Γ'. Κριτικὴ
ἐκδοσὴ Ν. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, Ἐκδόσεις Δόμος, [Ἀθήνα 1984], σσ. 261-273).

σεις, κ' ἐγύμναζα τὸ εὐλύγιστον, ὑψηλὸν ἀνάστημά μου ἀνὰ τοὺς βράχους καὶ τὰ βουνά" (Ὀνειρο στὸ κῦμα, 261).

Δίπλα ἢ μέσα στὸ ὑγρὸ στοιχεῖο πραγματοποιοῦνται καὶ οἱ ὅποιες "συναντήσεις" τῶν ἀφηγητῶν μὲ τὶς κόρες: παρὰ τὸν ρύακα στὴν πρώτη περίπτωση (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 135-140), στὸ κῦμα τῇ δεύτερῃ (Ὀνειρο στὸ κῦμα, 268-73), καὶ αὐτὸ συμβαίνει ἐντελῶς τυχαίᾳ καὶ στὶς δύο περιπτώσεις (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 137 καὶ Ὀνειρο στὸ κῦμα, 267-8), ἐνῶ οἱ θάμνοι, "σχ[ο]ίνοι", χρησιμοποιοῦνται ἀπὸ αὐτοὺς ὡς κρυψῶνες (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 135 καὶ Ὀνειρο στὸ κῦμα, 268, 269).

3. Οἱ ἀφηγητὲς βιώνουν ἢ βίωσαν, στὴν περίπτωση τοῦ Παπαδιαμάντη, μιὰν οὐτοπία:

"Καὶ ἐγὼ ὡς λαγῶδες κρυμμένος ἐντὸς τῶν σχίνων ἀνεπετρούμην ὑπὸ τῆς ὀπτασίας εἰς ἄλλην ὑπαρξιν, εἰς ἄλλην περίοδον, περίοδον Νυμφῶν καὶ Νηρηίδων. Καὶ εὐρισκόμην εἰς μιὰν τῶν παραδόξων ἐκείνων στιγμῶν τῆς ζωῆς, καθ' ὅς αἰσθάνομαι τὴν ψυχὴν μου, ὡς ἐξατμιζομένην ἀπὸ τοῦ σώματος, καὶ ἀμφιβάλλων περὶ τῆς ἰδίας υπάρξεως, μάτην προσπαθῶ νὰ συγκεντρώσω εἰς τὴν ἐστίαν τῆς πραγματικότητος τὰς διασκεδασμένας ἀκτῖνας τοῦ λογικοῦ..." γράφει ὁ Δροσίνης (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 138).

Ὁ Σκιαθίτης διηγηματογράφος ἀναπολεῖ: "Ἐπὶ πόσον ἀκόμη θὰ τὸ ἐνθυμοῦμαι ἐκεῖνο τὸ ἄβρὸν, τὸ ἀπαλὸν σῶμα τῆς ἀγνῆς κόρης, τὸ ὅποιον ἡσθάνθην ποτὲ ἐπάνω μου ἐπ' ὀλίγα λεπτὰ τῆς ἄλλως ἀνωφελοῦς ζωῆς μου! Ἦτον ὄνειρον, πλάνη, γοητεία. Καὶ ὅποσον διέφερεν ἀπὸ ὅλας τὰς ἰδιοτελεῖς περιπτύξεις, ... ἡ ἐκλεκτή, ἡ αἰθέριος ἐκείνη ἐπαφή! Δὲν ἦτο βάρος ἐκεῖνο, τὸ φορτίον τὸ εὐάγκαλον, ἀλλ' ἦτο ἀνακούφισις καὶ ἀναψυχή. Ποτὲ δὲν ἡσθάνθην τὸν ἑαυτόν μου ἐλαφρότερον ἢ ἐφ' ὅσον ἐβάσταζον τὸ βάρος ἐκεῖνο... Ἦμην ὁ ἄνθρωπος, ὅστις κατῴρθωσε νὰ συλλάβῃ μὲ τὰς χεῖράς του πρὸς στιγμὴν ἐν ὄνειρον, τὸ ἴδιον ὄνειρόν του..." (Ὀνειρο στὸ κῦμα, 272-3).

4. Τὸ σκηνικὸ βεβαίως εἶχε στηθεῖ ἀπὸ νωρίτερα καὶ στὴ μιὰ καὶ στὴν ἄλλη περίπτωση, μολοντί ὑπάρχουν σημαντικὲς διαφορές.

Γράφει ὁ Δροσίνης γιὰ τὴν χωριατοπούλα [τ]ου:

"Συγχωρήσατε τὸν θαυμασμόν μου! Εἶναι ἡ πρώτη ἀληθὴς ἐλληνικὴ καλλονή, τὴν ὁποία ἔχω ἀπέναντί μου.... Ὅλα τὰ βλέμματα προσηλοῦνται ἐπ' αὐτῆς, βλέμματα θαυμασμοῦ καὶ φθόνου, κ' ἐκεῖνη σύρει τὸν χορόν... Κ' ἐνῶ ἡ βάνανσος ἐκεῖνη ὀρχήστρα ἤχει τὴν μονότονον τοῦ χοροῦ μελωδίαν, ἑτέρα τις αἰθερία μελωδία, μετ' ἐπιχάριτος ἐγῶισμοῦ ἀποπνεομένη ἐξ αὐτῆς τῆς χορευτρίας... νομίζει τις ὅτι συνενοῦται εἰς ἄρρητον ἄσμα..." (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 72-3). Ἐπίσης: "Ὡς ἐν ὄνειρῳ, ὡς ἐν βαθεῖ ρεμβασμῷ κλείω τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ μοὶ φαίνεται ἡ περικαλλὴς ἀγρότις [ἐνν. ἡ Εὐμορφούλα] μυστηριώδης τις ζωογόνῃς τοῦ ἀρχαίου ἀγάλματος τῆς θεᾶς!" [ἐνν. Προσηφᾶς Ἀρτέμιδος] (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 74).

Πολὺ ἀργότερα θὰ ἐστιάσει στὴ σκηνὴ τῆς "συνάντησης" καὶ θὰ δώσει, πρὶν ἀπὸ αὐτήν, τὸν τόπο καὶ τὸν χρόνον:

"Εξῆλθα πολὺ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου. Ὁ στόμαχός μου εἶχε σφοδρῶς ἐπιθυμῆσι ἀπαλὸν κρέας τρυγόνος, καὶ δὲν ἠδυνάμην νὰ τοῦ ἀρνηθῶ τὴν μικρὰν ταύτην χάριν. Ἐκ προηγουμένων κυνηγετικῶν κατοπτεύσεων εἶχα πεισθῆ ὅτι ἐν τῇ στενωπᾷ κοιλάδι, τῇ καλουμένῃ Βρυσάλια, παρὰ τὸν μικρὸν ρῦακα, ὅστις βρέχει αὐτήν, ἦτο πιθανώτερον νὰ ἐπιτύχω τρυγόνας ἐρχομένας ἐκεῖ πρὸς ποτισμόν" (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 135)¹⁶.

Στὸν Παπαδιαμάντη ἀντιθέτως, ἐνῶ ἔχομε γνωρίσει ἀπὸ νωρὶς τοὺς δύο ἥρωες, "τὸ πτωχὸν βοσκόπουλον" (Ὀνειρο στὸ κύμα, 261) καὶ τὴν Μοσχούλα, ὁ ἀφηγητὴς δὲν ἔχει ἄλλοτε "βρεθεῖ ἐκτὸς ἑαυτοῦ", παρὰ μόνον τὴ συγκεκριμένη φεγγαρόφωτη αὐγουστιάτικη βραδιὰ (Ὀνειρο στὸ κύμα, 266, 268). Ἡ μετάβασις στὴν κατάστασι αὐτὴ συντελεῖται βαθμιαία καὶ παρὰ τὴν ἐσωτερικὴ πάλῃ τοῦ ἥρωα, ἡ κορύφωσι δὲ ἔρχεται ἐντελῶς συμπτωματικά, ὅταν τὸ βοσκόπουλο ἀναγκάζεται ἐκ τῶν πραγμάτων νὰ σπεύσει γιὰ νὰ βοηθήσει "[τὴν] λουομένην]" "νεαρά[ν] κόρη[ν]", ἀλλ' "ἀτυχῇ παιδίσκην", ἡ ὁποία πνίγεται (Ὀνειρο στὸ κύμα, 271-2).

Ὁ συγγραφέας μᾶς δίνει πρῶτα τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον τῆς ἀναπάντητης "συνάντησης":

"Μίαν ἐσπέραν, καθὼς εἶχα κατεβάσει τὰ γίδια μου... διὰ ν' ἀρυμύρουν" εἰς τὴν θάλασσαν,... εἶδα τὴν ἀκρογιαλιὰν ποὺ ἦτον μεγάλη χαρὰ καὶ μαγεία, καὶ τὴν 'ἐλμπίστηκα', κ' ἐλαχτάρησα νὰ πέσω νὰ κολυμβήσω. Ἦτον τὸν Αὐγουστον μὴνα" (Ὀνειρο στὸ κύμα, 266).

Ἐπίσης "Δεξιὰ ἀπὸ τὸν μέγαν κυρτὸν βράχον μου, ἐσχηματίζετο μικρὸν ἄντρον θαλάσσιον, στρωμένον μὲ ἄσπρα κρυσταλλοειδῆ κοχύλια καὶ λαμπρὰ ποικιλόχρωμα χαλίγια, ποὺ ἐφαίνετο πῶς τὸ εἶχον εὐτρεπίσει καὶ στολίσει αἱ νύμφαι τῶν θαλασσῶν" καὶ "Τὴν στιγμὴν ἐκείνην, ἐνῶ ἔκαμα τὸ πρῶτον βῆμα, ἀκούω σφοδρὸν πλατάγισμα εἰς τὴν θάλασσαν, ὡς σώματος πίπτοντος εἰς τὸ κύμα. Ὁ κρότος ἤρχετο δεξιόθεν, ἀπὸ τὸ μέρος τοῦ ἄντρου τοῦ κογχυλοστρώτου καὶ νυμφοστολίστου, ὅπου ἤξευρα, ὅτι ἐνίστε κατήρχετο ἡ Μοσχούλα, ἡ ἀνεψιὰ τοῦ κυρ Μόσχου, κ' ἐλοῦετο εἰς τὴν θάλασσαν" (Ὀνειρο

16. Ἡ συγκεκριμένη ἐπιστολή, ἡ Θ', δὲν φέρει ἡμερομηνία· αὐτὸ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι καὶ αὐτὴ, ὅπως ἔξ ἄλλου καὶ ἄλλες ἐπιστολές, πλήρεις ἢ τμήματά τους, προστέθηκαν ἀργότερα, κατὰ τὴν πρώτη αὐτοτελὴ ἐκδόσει τῶν Ἀγροτικῶν Ἐπιστολῶν τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1882 (βλ. Γ. Δροσίνης, Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί. Ἐκ τοῦ τυπογραφείου τῆς Κορίνθου. Ἐν Αθήναις 1882). Τὰ γεγονότα ἐν τούτοις ποὺ ἐξιστοροῦνται σὲ αὐτὴν τοποθετοῦνται στὸ διάστημα τῶν θερινῶν μηνῶν (Ιούνιος-Σεπτέμβριος), κατὰ τοὺς ὁποίους ὁ συγγραφέας βρέθηκε κοντὰ στοὺς χωρικοὺς τῶν Γουβῶν τῆς Εἰθιοῖας (βλ. Α. Χρυσογέλου-Κατσί, "Ὁ εἰδυλιακὸς χαρακτήρας τῶν Ἀγροτικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Γ. Δροσίνη", *Ἡ Μελέτη*, τόμ. Γ' (2006), σ. 67, σημ. 3)· ὁ χρόνος συγγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς μπορεῖ νὰ τοποθετηθεῖ μὲ μεγαλύτερη ἀκρίβεια στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου τοῦ 1882, μὲ βάση τὸ γεγονός ὅτι ὁ συντάκτης τῆς καὶ συγγραφέας τὴν ἐνέταξε, στὴν αὐτοτελὴ ἐκδόσει ποὺ μνημονεύσαμε προηγουμένως, μεταξὺ τῆς Η' (31 Αὐγούστου) καὶ τῆς ΙΑ' (8 Σεπτεμβρίου).

στο κῆμα, 266, 267).

Μετά ἀπὸ ἐντονο προβληματισμὸ περὶ τοῦ πρακτέου, τὸ βοσκοπόυλο ἀποφασίζει νὰ παραμείνει ("Ονειρο στὸ κῆμα, 268-9) καὶ τότε συμβαίνει κάτι, τὸ ὁποῖο δὲν εἶχε ὑπολογίσει:

"Ἐντοσοῦτω ὅσον ἀθῶος καὶ ἂν ἤμην, ἡ περιέργεια δὲν μοῦ ἔλειπε. Καὶ ἀνερριχίθην πάλιν σιγὰ-σιγὰ πρὸς τὰ ἐπάνω καὶ εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βράχου, καλυπτόμενος ὀπισθεν τῶν θάμνων ἔκρυπα νὰ ἴδω τὴν κολυμβῶσαν νεάνίδα.

Ἦτο ἀπόλαυσις, ὄνειρον, θαῦμα. Εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ὥς πέντε ὀργυιὰς ἀπὸ τὸ ἄντρον, καὶ ἔπλεε, κ' ἔβλεπε τώρα πρὸς ἀνατολὰς, στρέφουσα τὰ νῶτα πρὸς τὸ μέρος μου. Ἔβλεπα τὴν ἀμαυρὰν καὶ ὁμῶς χρυσίζουσαν ἀμυδρῶς κόμην τῆς, τὸν τραχήλόν τῆς τὸν εὐγραμμόν, τὰς λευκάς ὡς γάλα ὠμοπλάτας, τοὺς βραχίονας τοὺς τορνευτούς, ὅλα συγγεόμενα, μελιχρὰ καὶ ὄνειρῶδη εἰς τὸ φέγγος τῆς σελήνης. Διέβλεπα τὴν ὀσφύν τῆς τὴν εὐλύγιστον, τὰ ἰσχία τῆς, τὰς κνήμας, τοὺς πόδας τῆς, μεταξὺ σκιάς καὶ φωτός, βαπτιζόμενα εἰς τὸ κῆμα. Ἐμάντενα τὸ στέρνον τῆς, τοὺς κόλπους τῆς, γλαφυρούς, προέχοντας, δεχομένους ὅλας τῆς αὔρας τὰς ριπὰς καὶ τῆς θαλάσσης τὸ θεῖον ἄρωμα. Ἦτον πνοή, ἴνδαλα ἀφάνταστον, ὄνειρον ἐπιπλέον εἰς τὸ κῆμα· ἦτον νηρηίς, νύμφη, σειρήν, πλέουσα, ὡς πλέει ναῦς μαγικὴ, ἡ ναῦς τῶν ὀνειρῶν..."

"Εἶχα μείνει χάσκων, ἐν ἐκστάσει, καὶ δὲν ἐσκεπτόμην πλέον τὰ ἐπίγεια" ("Ονειρο στὸ κῆμα, 269-70).

5. Τὸ ἔργο τοῦ Δροσίνης τελειώνει μὲ μιὰν προσφώνηση καὶ ὑπόσχεση πρὸς τὴν ἡρώϊδα, ἡ ὁποία, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζει, χάρισε στὸν συγγραφέα ἀπερίγραπτες στιγμές:

"Ὡ Εὐμορφούλα, ξανθὴ κόρη τῶν ἀγρῶν, δὲν θὰ σὲ λησμονήσω, ὅπως σὺ δὲν ἐλησμόνησες τὴν ὑπόσχεσίν σου!" (Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί, 174).

Τὸ διήγημα τοῦ Παπαδιαμάντη ἀντιθέτως κλείνει μὲ μιὰν ἀνεκπλήρωτη εὐχὴ ποὺ περιέχει ὅλο τὸν πόνο τοῦ ἀφηγητῆ γιὰ τὸ παρόν, "σήμερον" ("Ονειρο στὸ κῆμα, 262), καὶ τὴ νοσταλγικὴ ἐκ μέρους τοῦ ἀναπόληση μιάς 18χρονης εὐτυχισμένης ζωῆς, ἡ ὁποία ἔλαβε τέλος "τὸ θέρος ἐκεῖνο τοῦ ἔτους 187...", ὅταν τὸ βοσκοπόυλο ἔπαυσε νὰ εἶναι πλέον "φυσικὸς ἄνθρωπος" ("Ονειρο στὸ κῆμα, 261, 262).

"Ὡ ἄς ἤμην ἀκόμη βοσκὸς εἰς τὰ ὄρη!..." ("Ονειρο στὸ κῆμα, 273) ἀναφωνεῖ ὁ "δικηγόρος μὲ δίπλωμα προλύτου", ὁ ὁποῖος "ἐξακολουθεῖ νὰ ἐργάζεται[αι] ὡς βοηθὸς ἀκόμη εἰς τὸ γραφεῖον ἐπιφανοῦς τινος δικηγόρου καὶ πολιτευτοῦ ἐν Ἀθήναις" ("Ονειρο στὸ κῆμα, 262).

Μολονότι ἡ διαφορὰ εἶναι μεγάλη ὡς πρὸς τὴν διατύπωση, στὴν οὐσία καὶ τὰ δύο ἔργα ἔχουν τὸν ἴδιο ἐπίλογο: ἀναφορὰ στὴν παρελθούσα, πρὸ ὀλίγου (Δροσίνης) ἢ πρὸ πολλοῦ (Παπαδιαμάντης), ἀλησμόνητη εὐτυχία.

Ἡ ὅποια διαφορὰ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι, μολονότι καὶ τὰ δύο ἔργα θητεύουν στὴν ἠθογραφία, ὁ πρῶτος συγγραφέας παραβιάζει ἐνσυνειδήτως

καὶ σαφῶς κάποια ἄρθρα τοῦ κώδικά της, ὅπως αὐτὰ ἐκτίθενται συνοπτικὰ ἀπὸ τὸν Γ. Βελουδὴ σὲ σχετικὴ μελέτη του¹⁷.

Συγκεκριμένα στὸ ἔργο τοῦ Δροσίνης ὑπάρχει, ὅπως ὀφείλει νὰ ὑπάρχει σύμφωνα μὲ τὸν παραπάνω μελετητὴ, μιὰ ἔνταση ἀνάμεσα στὸ ἐκεῖ καὶ στὸ ἐδῶ· τὸ ἐκεῖ ὅμως δὲν εἶναι τὸ χωριό, ὅπως αὐτὸ συμβαίνει στὸν Παπαδιαμάντη καὶ στοὺς ἄλλους ἡθογράφους, ἀλλὰ ἡ πόλη (ἡ Ἀθήνα), στὴν ὁποία ὅμως κατοικοῦν "*αἱ χρεωκοπημένοι δεκαοκταετίδες γεροντοκόραι*" (*Ἀγροτικαὶ Ἐπιστολαί*, 72).

Ἐπίσης ὁ Δροσίνης δὲν εἶναι πρῶην χωριατόπαιδο, ἀλλὰ εἶναι ἀστὸς ποὺ μετακινήθηκε, χάριν τῶν ἀστῶν ἀναγνωστῶν του, ἀπὸ τὴν πόλη στὸ χωριό, ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὶς Γοῦβες τῆς Βόρειας Εὐβοίας· ἀπὸ ἐκεῖ στέλνει στὸ περιοδικὸ *Ἑστία* ἐπιστολὰς μὲ τὶς ἐντυπώσεις καὶ τὰ βιώματά του, οἱ ὁποῖες δημοσιεύονται περίπου ἀνὰ 15ήμερο· παραβιάζει ἐπομένως κι ἄλλο ἄρθρο τοῦ κώδικα: δὲν γράφει ἀπὸ μνήμης.

Ἡ κατ' ἀρχὴν τοῦλάχιστον ὑπαγωγή καὶ τῶν δυὸ ἔργων στὴν ἡθογραφία δὲν βοηθεῖ ἀπλὰ καὶ μόνον στὴν ἐρμηνεία τῆς λεκτικῆς διαφορᾶς τοῦ ἐπιλόγου, ἀλλὰ συμβάλλει πολὺ περισσότερο στὴν ἐρμηνεία ὅλων τῶν ἀντιστοιχιῶν ποὺ προηγουμένως ἐπισημάναμε.

Ἐξόχως σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ εὐτυχία, τὴν ὁποία καὶ οἱ δύο ἀφηγητὲς βίωσαν καὶ τὴν ὁποία δὲν θὰ λησμονήσουν (Δροσίνης) ἢ δὲν ἐλησμονήσαν (Παπαδιαμάντης), παρουσιάστηκε μπροστά τους ἀναπάντεχα στὴ φύση, σὲ ἓνα περιβάλλον ξένο ἐντελῶς πρὸς κάθε στοιχεῖο πολιτισμοῦ. -Ἡ παρουσία στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο ἐκπροσώπων τοῦ πολιτισμοῦ, τοῦ Ἑλβετοῦ Βιλδ στὶς *Ἀγροτικὲς Ἐπιστολὰς* τοῦ Δροσίνης (σ. 11), καὶ τοῦ "*λίαν ἰδιοτροπό[ν] μικρο[ν]*" ἄρχοντα", τοῦ κυρ Μόσχου, στὸ *Ὀνειρο στὸ κῆμα* τοῦ Παπαδιαμάντη (σ. 263), ἀποτυπώνει πιθανότατα τὴν πραγματικότητα· ὅμως, ἂν οἱ συγγραφεῖς ἐπιλέγουν νὰ ἀναφερθοῦν στὶς νησίδες αὐτῆς πολιτισμοῦ, τὸ κάνουν κατ' ἐξαίρεσιν καὶ γιὰ διαφορετικούς λόγους ὁ καθένας¹⁸.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἀντιπαλότητα ποὺ ἐντοπίζεται καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἀνάμεσα στὸν πολιτισμένο (Δροσίνης) ἢ τὸν ἐκπολιτισθέντα (Παπαδιαμάντης) καὶ στὸν φυσικὸ ἄνθρωπο τῆς ὑπαιθρου ἀνήκει, ὅπως εἶναι γνωστὸ, στὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ εἰδυλλίου. Παρατηροῦμε σχετικὰ καὶ στὰ δύο ἔργα ὅτι οἱ συγγραφεῖς ἐγκαταλείπουν πραγματικὰ ἢ νοερὰ τὸ κοινωνικὸ, πολιτικὸ, πνευματικὸ 'ἐδῶ καὶ τῶρ' καὶ καταφεύγουν στὴ φύση, ὅπου βρίσκουν τὴν Ἀραδιά ἢ τὸν "χαμένο Παράδεισόν" τους καὶ ὅπου, μὲ τὴ βοήθεια τῆς φαντασίας,

17. Βλ. Γ. Βελουδῆς, "Βιζυηνὸς καὶ Auerbach", *Μονὰ-ζυγά*. Δέκα νεοελληνικὰ μελετήματα. Ἐκδόσεις "Γνώση", Ἀθήνα 1992, σσ. 40-1.

18. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη βλ. Γ. Φαρίνου-Μαλαματάρη, *Ἀφηγηματικὲς τεχνικὲς στὸν Παπαδιαμάντη 1887-1910*. Κέδρος 1987, σσ. 269-270. Ὅσον ἀφορᾷ στὸν Δροσίνη στὸ θέμα ἔχω ἀναφερθεῖ σὲ προγενέστερο ἄρθρό μου. (Βλ. Α. Χρυσογέλου-Κατση, "Ὁ εἰδυλλιακὸς χαρακτήρας τῶν *Ἀγροτικῶν Ἐπιστολῶν* τοῦ Γ. Δροσίνη", *Ἡ Μελέτη* τόμ. Γ' (2006), σσ. 73, 80-1).

ἀνάγονται σὲ ἄλλες σφαίρες ἢ ἀναλογίζονται ὅτι βίωσαν τέτοιες εὐτυχισμένες καὶ ἀπερίγραπτες καταστάσεις: Ὁ Ρουμελιώτης Δροσίνης¹⁹ βρῖσκει τὴν Ἀρκαδία του στὶς Γοῦβες, ἓνα μεγάλο κτῆμα στὴν Εὐβοία ποὺ ἀνῆκε στὴν οἰκογένεια τῆς μητέρας του καὶ στὸ ὁποῖο πέρασε πολλὰ καλοκαίρια τῆς νεανικῆς του ζωῆς²⁰. Ὁ Παπαδιαμάντης ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος θυμᾶται μὲ νοσταλγία ὅλα, ὅσα ἔζησε στὰ ὄρη τὰ παραθαλάσσια τῆς Σκιάθου. -Μὲ τὴν εὐκαιρία αὕτη νὰ σημειώσω, γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Σκιαθίτη διηγηματογράφου, ὅτι ἡ συνεχὴς παρουσία τοῦ γηραιοῦ μοναχοῦ Σισώη στὸ διήγημα, ἀλλὰ καὶ στὴ ζωὴ τοῦ ἀφηγητῆ, ἡ ὁποία ἔχει προβληματίσει προγενέστερους μελετητές²¹, εἶναι, κατὰ τὴν ἀποψή μου, πλήρως αἰτιολογημένη μὲ τὴν παρούσα ἐρμηνεία, διότι ἡ πορεία τους θὰ μπορούσε νὰ εἶναι παράλληλη (Σισώης: μοναχὸς καὶ διάκονος- ἕγγαμος λαϊκὸς καὶ δάσκαλος- μοναχὸς> σωτηρία- ἐλαφρυντικό: γενναία ἀγαθοεργία πρὸς τὴν Τουρκοπούλα/ ἀφηγητῆς: πτωχὸν βοσκόπουλον- γυναικεῖος πειρασμός- μοναχὸς καὶ ὄχι κληρικὸς> σωτηρία- ἐλαφρυντικό: αὐτοθυσία καὶ ἀνιδιοτέλεια στὴ συμπεριφορά του ἀπέναντι στὴ Μοσχούλα), ἂν τὸ "πτωχὸν βοσκόπουλον" δὲν εἶχε φοιτήσει, ὡς ὑπότροφος μάλιστα τῆς Μονῆς, σὲ δύο ἱερατικὲς σχολές. Τώρα ὅμως, ἀφοῦ δὲν ἀκολούθησε οὔτε τίς συμβουλές, οὔτε πολλὴν περισσότερο τὸ παράδειγμα τοῦ Σισώη, καὶ ἀφοῦ δὲν ἀρκέσθηκε στὰ ὀλίγα κολυβογράμματα, τὰ ὁποῖα αὐτὸς [τοῦ] εἶχε διδάξει, ἀλλὰ "ἔμαθ[ε] γράμματα, ἐξ εὐνοίας καὶ ἐλέους τῶν καλογέρων" (Ὁνειρο στὸ κῆμα, 273), τώρα λοιπὸν ἀπὸ τὴ μίջερη θέση²² τοῦ δικηγόρου-βοηθοῦ, τὴν ὁποία ἐξακολουθεῖ νὰ κατέχει "εἰς τὸ γραφεῖον ἐπιφανοῦς τινος δικηγόρου καὶ πολιτευτοῦ ἐν Ἀθήναις", ἀναλογίζεται τὸν "χρυσὸν αἰῶνα", τὸν δικό του "χαμένο παρὰδεις", τὴν εὐτυχισμένη παιδική του ἡλικία. -

Ὁ προβεβλημένος ὅμως εἰδυλλιακός-βουκολικὸς χαρακτήρας²³ καὶ τῶν δύο ἔργων εἶναι ἐκεῖνος ποὺ τὰ κάνει νὰ ξεπερνοῦν, ὅπως ἔχει ἤδη ἐπισημανθεῖ

19. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Οἱ πρόγονοι", ΣΦΖ, τόμ. Α' (1985), σσ. 21-27 [= Ἀπαντα, τόμ. Ζ', σσ. 31-42].

20. Βλ. Γ. Δροσίνης, "Οἱ πρόγονοι", ΣΦΖ, τόμ. Α', σσ. 27-8 [= Ἀπαντα, τόμ. Ζ', σσ. 42-3] καὶ "Στὸν Πύργο τῶν Γουβῶν", τόμ. Α', σσ. 70-95 [= Ἀπαντα, τόμ. Ζ', σσ. 94-124].

21. Βλ. Δ. Τζιόβας, "Ερμηνεύοντας τὸ «Ὁνειρο στὸ κῆμα»" Πρακτικά Α' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Α. Παπαδιαμάντη, Σκιάθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, σσ. 73, 76-77. Ἐπίσης Ι. Κολυβάς, "Ἀρκαδικὰ θέματα καὶ ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη", Παπαδιαμαντικά Τετράδια, τευχ. 1 (Πρωτοχρ. 1992), σσ. 22-23.

22. Βλ. καὶ Α. Χρυσογέλου-Κατοῇ, "Μαγευτικὰ τοπία στὴ θέση μιᾶς μίջερης πραγματικότητος (Μορφές τοῦ εἰδυλλιακοῦ στὸν Παπαδιαμάντη)", Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη, Ἀθήνα 1-5 Νοεμβρίου 2001, <Εταιρεία Παπαδιαμαντικῶν Σπουδῶν>. Ἐκδόσεις Δόμος, [Ἀθήνα 2002], σσ. 627-637.

23. Γιὰ τὸν Δροσίνη βλ. Κ. Στεργιόπουλος, "Ἡ ἀφηγηματικὴ πεζογραφία τοῦ Δροσίνη", Περιδιαβάζοντας, τόμ. Β', "Κέδρος" Ἀθήνα 1986, σ. 107. Ἐπίσης Α. Χρυσογέλου-Κατοῇ, "Ὁ εἰδυλλιακὸς χαρακτήρας τῶν Ἀγορτικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Γ. Δροσίνη" (Ἀπὸ τὴν Ἀθήνα στὶς Γοῦβες, καὶ ἀπὸ τίς Γοῦβες στὴν Ἀρκαδίαν), Ἡ Μελέτη, τόμ. Γ' (2006), σσ. 65-101. Γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη βλ. Ι. Κολυβάς, "Ἀρκαδικὰ θέματα καὶ ποιητικὴ σὲ δύο διηγήματα τοῦ Ἀλ. Παπαδιαμάντη", Παπαδιαμαντικά Τετράδια, τευχ. 1 (Πρωτοχρ. 1992), σσ. 14-31.

για την περίπτωση τοῦ Παπαδιαμάντη²⁴ καὶ τὶς Ἀγροτικὲς Ἐπιστολὲς τοῦ Δροσίνου²⁵, τὰ ὅρια τῆς ἠθογραφίας, στὴν ὁποία κατ' ἀρχὴν τὰ ἐντάξαμε προηγουμένως.

24. Βλ. Χ. Μηλιώτης "Παπαδιαμάντης καὶ ἠθογραφία ἢ ἠθογραφίας ἀναίρεσις", *Πρακτικὰ Ἀ' Διεθνoῦς Συνεδρίου γιὰ τὸν Α. Παπαδιαμάντη*, Σκίαθος 20-24 Σεπτεμβρίου 1991, σσ. 15-32.

25. Α. Χρυσογέλου-Κατση, "Ὁ εἰδυλλιακὸς χαρακτήρας τῶν Ἀγροτικῶν Ἐπιστολῶν τοῦ Γ. Δροσίνου", *Ἡ Μελέτη*, τόμ. Γ' (2006), σσ. 78, 87, 99-100.